

RESUMÉ

Bohemian song “Přečekaje všie zlé stráže”

The alb, which is narrated or sung by a speaker in love, is based on the dyadic principle – the song has two parts, stanzas split into two sentences, the verse is divided into two regular hemistichs, the alb consists of twenty verses. The song has a twofold framing and its author chooses inventive rhymes.

Keywords: narrator, dyadic principle, framing, rhyme

doc. PhDr. František Všetická, CSc.
fvseticka@seznam.cz

STAROČESKÁ PÍSEŇ „PŘEČEKAJE VŠIE ZLÉ STRÁŽE“

FRANTIŠEK VŠETIČKA

Píseň „Přečekaje všie zlé stráže“ zaznamenal ve svém treboňském konvolutu (rukopis A7, list 154) řeholník Oldřich Kříž z Telče (cca 1435–1504). Zapsal nepochybně to, co slyšel. Vzhledem k tomu, že zápis této písně se stále jeví jako problematický, je třeba si uvědomit, jak text těchto písní v středověkém období žil a frekventoval. Píseň, která vešla v určitou známost, byla časem doplňována, a to samotným autorem, nebo – což bylo častější – pozdějšími interprety. Týkalo se to zejména písní téhož nápěvu, kde mohlo dojít k záměně pořadí strof nebo k dodání strofy zcela nové. Tak je tomu i se zápisem Oldřicha Kříže, jenž zaznamenal určitou verzi písně, v níž je pořadí strof nelogické. Před novodobými vykladači a editory tak vyvstal problém, jak text písně „Přečekaje všie zlé stráže“ vyřešit. Václav Černý, který taje kurtoazní poezie dokonale znal, vtiskl Křížově záznamu logickou posloupnost a jako první jej ve své *Staročeské milostné lyrice* osvětlil a otiskl (Černý 1948: 69–70, 288). Romanistovo řešení přijali jako první Jaroslav Kolár a Emil Pražák v společné edici *Barvy všecky* (1982), po nich pak také Jan Lehár v *České středověké lyrice* (1990). Text písně je u všech čtyř editorů shodný, liší se pouze ve dvou verších – v 11. spojené *sej* Lehár rozpojuje (značí *se jest*) a ve 14. verši přepisují adverbialie *skoro* každý jinak – Černý *skóroť*, Kolár a Pražák *skůroť* a Lehár *skuoroť*. Přepis Jana Lehára (idem 1990: 234) zní:

*Přečekaje všie zlé stráže,
puojduť k milé hrdlo váže.
Svuož kuoň pustím po dúbavě,
sám s ní sedu rozmlúvaje.*

*Již ptáčekové zhuoru vstali,
vzhuoru vstavše zazpívali,
zazpievavše pryč letěli,
mě smutného zde nechali.*

*Tiem zpívaním, tiem voláním
ubudichu krásnú paní.
Když se j' ze snu probudila,
ke mně mile promluvila*

*a řkúc: „Brachku, čas jest vstáti,
skuoroť bude již svítati!
Den se blíží, ten já znaji,
vše zlé stráže vzhuru vstávají.“*

*„Rozlúcenie medzi náma –
klevetníckóm radost dána!
Protož, milá, buďvaž věrna,
žádný zlý sok mezi náma!“¹*

„Přečekaje všie zlé stráže“ je alba, svítáníčko. Sylvie Stanovská a Manfred Kern doplňují, že je to zároveň pastorela a milostný nárek. Kern píše: „Máme tedy před sebou svítáníčko, blížící se v mnohém směru pastorele, koncipované ve stylu milostného nářku“ (Stanovská – Kern 2013: 141). Konstatování, že píseň se blíží pastorele, se opírá toliko o 3. verš alby: „Svuo kuoň pustím po dúbavě“. Pokud jde o tvrzení, že svítáníčko má rovněž ráz milostného nářku, vychází rovněž z jednoho jediného verše: „mě smutného zde nechali“. Vzhledem k tomu, že alba zahrnuje dvacet veršů, je při tomto nepoměru poněkud problematické hovořit o „směšování tradičních žánrových vzorů“ (ibid.: 142). Nejenom minimum údajného žánrového prostoru, ale také obecnost uvedené dvojice veršů ukazují, že stopy dalších dvou žánrů jsou zanedbatelné.

„Přečekaje všie zlé stráže“ je tedy svítáníčko, jež vypráví, přednáší, popřípadě zpívá muž, který v něm líčí milostnou návštěvu u paní. Poslední dvě strofy této písně jsou přímou řečí krásné paní a přednášejícího muže – on v podstatě reprodukuje promluvu obou stran, tj. promluvu paní a svou. Vypravěč-zpěvák je tak zároveň subjektem i objektem alby. Jde tedy o vypravěče personálního, jenž je bezprostředně účasten na ději i na jeho reprodukci.

V písní se poznovu objevuje časté téma staročeských svítáníček – setkání dvou milenců a jejich ranní rozloučení. V 2. verši se praví: „puojduť k milé hrdlo váže“; jinak řečeno muž se k paní vypravuje s nemalým rizikem, přes něčí odpor; on půjde, byť jde o hrdlo.

V albě jde o dvě osoby, což napovídá dyádu, dyadický stav, jenž se promítá i do tvaru básně. Svítáníčko má dvě části, první tvoří první tři strofy,

/1/ V Křížově záznamu je čtvrtá strofa uvedena jako druhá, pořadí strof je u něho následující: 1 – 4 – 2 – 3 – 5. Poprvé otiskl tuto píseň František Palacký (*Časopis Společnosti vlasteneckého muzeum v Čechách* 1, 1827), po něm ji edičně zpřístupnili Julius Feifalik (*Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 39, 1862), Karel Jaromír Erben (*Výbor z literatury české II*, Praha 1868), Jan Vilikovský (*Staročeská lyrika*, Praha 1940), Václav Černý (cit. dílo, 2. vydání Praha 1999), Milada Nedvěďová (*Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu*, Praha 1957), Jaroslav Kolár a Emil Pražák (*Barvy všecky*, Praha 1982), Milan Kopecký (*Zbav mě mé tesknosti*, Brno 1983), Jan Lehár (cit. dílo), Václav Černý a Jarmila Višková (*Labuť je divný pták...*, Praha 1999) a Sylvie Stanovská s Manfredem Kernem (cit. dílo).

druhou zbývajících dvě. Druhou část představuje zmíněná rozmluva vedená mezi milenci.

Uvedené rozvržení má báseň vcelku, úhrnně, její dílčí struktura je poněkud složitější. První strofa, líčící milencův příjezd, tvoří introdukci alby. V pauze mezi první a druhou strofou proběhne milostný akt a v podstatě celá noc; milostný akt se tak odehrává za kulisami svítáníčka. Zbývajících text má pak klasickou dyadickou podobu – v druhé a třetí strofě vypravěč sděluje, že nastává jitro, ve čtvrté a páté strofě se milenci v rozmluvě loučí. Jde tedy o důsledný dyadický tvar, jenž je uvozen introdukcí.

Manfred Kern naopak o jednotné struktuře skladby pochybuje, podle něho v ní „směšování žánrů“ vede k rozporům, objevujícím se ve struktuře textu, jehož děj nemá přímý, logický spád“ (ibid.: 141). Po první strofě, vlastně už po 3. verši této strofy, skutečně dochází k syžetovému přeryvu, což je ovšem jev nejen v poezii, ale v literatuře zcela běžný. Opravdu tam není řečeno, kde si milý sedl „rozmlouvaje“; průběh milostné noci není rovněž zaznamenán, ale to je – alespoň v české gotické poezii – také naprosto běžné. Básník přece neříká vše, naznačuje, napovídá, a především musí zachovávat zvolenou žánrovou formu (rozsah strofy, verše a kvalitu rýmu).

Dyadický charakter mají rovněž jednotlivé strofy. Každá strofa se totiž štěpí do dvou souvětí, přitom jedno souvětí tvoří vždy jedno dvojverší (výjimkou je pouze druhá strofa). Tomuto rozvržení odpovídá i rýmové schéma strofy: *aabb*.

Dyadický ráz má také verš, který je osmislabičný se střední dierezí uprostřed, čímž se verš dělí na dva pravidelné hemistichy. Názorným příkladem je už vstupní dvojverší:

*Přečekaje // všie zlé stráže,
puojduť k milé // hrdlo váže.*

Alba začíná slovesným tvarem „přečekaje“, který v podstatě napovídá jednu zvláštnost autorova verše – téměř polovina hemistichů, konkrétně devět, sestává totiž ze čtyřslabičných slov, tj. jeden hemistich tvoří jedno slovo. Jedinečné postavení má v tomto směru finální strofa, jejíž první dva verše čtyřslabičnými hemistichy začínají: „rozlúčeníe“ a „klevetníčkóm“. Jde přitom o stěžejní pojmy závěrečného stavu milenců.

Píseň jako celek má dvacet veršů, což je násobek základního čísla dvě. Číslo dvacet představuje – podobně jako každá desítková soustava – uzavřenost a ucelenost (obdobně jako v básni „Milý jasný dni“, která je o desítku veršů rozsáhlejší). Z uvedeného plyne, že svítáníčko „Přečekaje všie zlé stráže“ je vystavěno na dyadickém principu.

Druhá strofa jako jediná se nerozpadá do dvou větných celků, což je nepochybně dáno tím, že do ní nejvíc proniká vliv folklórní poezie, projevující se opakováním:

*zhuoru vstali > vzhuru vstavše,
zazpívali > zazpievavše.*

Dvojí projev tohoto druhu odpovídá a harmonuje s dyadickým principem. Jde o strofu, v níž se nejintenzivněji mísí kurtoazní složka se složkou lidovou.

Lidový ráz mají i oslovení „brachku“ a „milá“, stejný názor svého času vyslovil i Robert Auty (idem 1966: 76).²

Alba je dále zarámována, a to tradičním dvorským pojmem o zlých strážích. Vyskytuje se v 1. verši první strofy a v posledním verši předposlední strofy. Obě ujišťování mají shodný význam, ale odlišné postavení – v prvním případě tvoří druhý hemistich a v druhém hemistich první.

Představa zlého se v rámuující pozici objevuje ještě jednou – muž krásnou paní v explicitu ujišťuje, že „žádný zlý sok mezi náma“. Tímto přáním dochází k důsažnějšímu zarámování, neboť nyní mezi sebou koresponduje incipit („všie zlé stráže“) s explicitem („žádný zlý sok“). Na rozdíl od předchozího rámuujícího prvku jde mezi nimi z věcného hlediska o protiklad – v incipitu jde o vnější okolí, v explicitu o vnitřní vztah. Prostor básně se zužuje až do pomyslného jednoho bodu (ostatně i „všie zlé stráže“ jsou pomyslné). Z hlediska pozičního jde rovněž o různost, neboť obě konstatování se nacházejí v druhém a prvním hemistichu (podobně jako u předchozího zarámování).

Samotný milostný akt není v albě vylíčen, jejím hlavním tématem je brzké vstávání po něm, jemuž básník věnoval druhou až pátou strofu, vlastně všechny vyjma první. Nezbytnost vstávání je zdůrazněna v rýmu – sloveso „vstátí“ a jeho odvozeniny se v něm objevuje třikrát, v 5., 13. a 16. verši. Ve čtvrté strofě toto rýmové slovo strofu dokonce rámuje, byť v různém tvaru.

Příbuzná rámuující situace se nachází v závěrečné strofě, kde dochází k doslovné rýmové shodě: *náma – náma*. Tato rámuující a rýmuující shoda se dotýká celého druhého hemistichu: *mezi náma – mezi náma*. Tím nezbytně dochází k tomu, že je porušeno pravidelné rýmové schéma *aabb* (je porušeno jen částečně, neboť rým je nahrazen asonancí). Ve finále k takovému vybočení dochází často, jinak řečeno má na toto porušení finále právo, poněvadž se v něm cosi završuje a zároveň ukončuje.

Byla řeč o dyadickém principu, druhé strofě, zarámování a rýmu, a vždycky padla zmínka o hemistichu. Poloverš se v této básni spolupodílí nejen na její výstavbě, ale určuje rovněž její rytmus. Rytmičká díkce pak napovídá, že alba byla zpívána, nebo – což je pravděpodobnější – skandovaně přednášena. Výrazná účast postavy zpěváka nebo přednášeče v textu svítá-

/2/ Auty ovšem nesouhlasí s interpretačním řešením Václava Černého: „Takto požadované a logicky uspokojivé řešení se však jeví jako málo odolné“ (idem: 77).

níčka je dalším potvrzením tohoto předpokladu. Hemistich byl při tomto přednesu základním taktem. Přednášeč dával nepochybně největší akcent na jeho první sylabu. Přednášená, popřípadě zpívaná poezie je ostatně příznačný projev básnické tvorby doby předhusitské, gotické.

Dyadický princip, ačkoliv by to syžet milostné lyriky naznačoval, není v staročeské poezii běžný. Častá je naopak postava vypravěče-přednášeče. Vyskytuje se a dominantní roli hraje např. v albě „Noci milá“ a v parodii na selský stav nazvané „Sedláci“ (Všetička 1983 a 1985).

Preciznost stavby písně „Přečekaje vše zlé stráže“ konečně naznačuje, že posloupnost strof a tvar celku byl původně takový, jak intuitivně vytušil romanista Václav Černý.

Jan Lehár o proudu staročeské milostné lyriky, jehož součástí je i svítá-níčko „Přečekaje vše zlé stráže“, napsal: „Můžeme však o něm s určitostí říci, že vzniká a žije více jako jev sociálně a kulturně historický než literární: žije z dědictví literární tradice, aniž si klade vlastní slovesné úkoly, a ne-hledá svůj smysl a účel v básnické tvorbě, nýbrž mimo ni“ (Lehár 1983: 78).

Výstavba naší alby, zejména její důmyslná dyadická struktura (a zda-leka nejen ona), dokazují, že její tvůrce hledal smysl a účel spíše v básnické tvorbě než mimo ni. Jan Lehár se s tímto tvrzením nespokojil a dále uvádí: „Většina staročeské milostné lyriky je ve vztahu ke kurtoazní tradici po-kleslým kulturním bohatstvím, je jakýmsi filtrem, který zachycuje tradiční motivy a představy, aniž je s to sloučit je v jednotu“ (ibid.: 78).³ Lehár vůbec nepřihlíží k tomu, že z poezie doby gotické se nám zachovalo jen nepatrné torzo textů – jednoznačně vyhocený soud není proto na místě. Vždyť ve stejné situaci se nachází i provenšálská poezie trobadorů, jak dovozuje ve *Staročeské milostné lyrice* Václav Černý, s jehož zásadní tezí o souvislosti staročeské poezie s okcitánskou lyrikou Jan Lehár naprosto nesouhlasí (Lehár 1990: 81nn).⁴

Francouzská (i mimofrancouzská) literární historie a teorie, kterou Lehár tak hojně cituje, se k nejstarším zdrojům své poezie zdaleka nechová tak skepticky jako český teoretik a editor.

/3/ Tytéž názory a formulace přejal Lehár i do své úvodní studie k edici *Česká středověká lyrika*.

/4/ Tatáž polemika s Václavem Černým je obsahem jeho studie ve sborníku *Směřování*, Černý v ní není taktně jmenován, neboť v osmdesátých letech patřil k zakázaným.

LITERATURA

AUTY, Robert

1966 „Zum altschechischen Tagelied Přěčekaje všě zlé strážě“; in idem: *Orbis scriptus, Dimitrij Tschizewskij zum 70. Geburtstag* (München: Wilhelm Fink Verlag)

ČERNÝ, Václav

1948 *Staročeská milostná lyrika* (Praha: Družstevní práce)

LEHÁR, Jan

1983 „Staročeská milostná lyrika a kurtoazní tradice“; in REJCHRTOVÁ, Noemi (ed.): *Směřování* (Praha: Kalich)

1990 *Česká středověká lyrika* (Praha: Vyšehrad)

STANOVSKÁ, Sylvie – KERN, Manfred

2013 *Staročeské a německé milostné básnictví vrcholného středověku* (Brno: Masarykova univerzita)

VŠETIČKA, František

1983 „Staročeská píseň Noci milá“; in *Jihočeský sborník historický* 52, č. 4, s. 214–217;

přepřacováno in: *Bohemistika* 16 (Poznaň), 2016, nr 1, s. 81–88

1985 „Staročeská píseň o sedlácích“; in *Jihočeský sborník historický* 54, č. 1, s. 23–26